

Prijeratno podravsko rudarstvo

(Rudnici ugljena na području koprivničke i
đurđevačke Podravine do drugog svjetskog
rata)

1.

Ugljen je bio glavna energetska sirovina sve do elektrifikacije Podravine provedene nakon rata. Uslijed nestašice — a i skupocće drveta — tvornice, električne centrale, željeznice, pa i kućanstva sve su više tražila ugljen za grijanje i pogon. Potražnja, a i potrošnja lignitskih ugljena, nije uvijek bila ista i ovisila je o nizu faktora ekonomske i političke prirode.

U prijelaznom periodu iz rata u mirnodopski život 1918-1921. ekstraktivna industrija dobila je prioritetno mjesto u privrednom životu, i uz nju je bila vezana industrijalizacija i uspostava saobraćajnih veza. U toj fazi iskorištavaju se do maksimuma svi postojeći ugljenici, a otvaraju se i novi, pod pretpostavkom da je kalorična vrijednost ugljena bila preko 3500 kalorija. Nakon ove krizne situacije privreda se je stabilizirala i počele su se tražiti bolje vrste ugljena, te lignitski ugljenokopi podravskog bazena padaju u krizu, utoliko više što je Ministarstvo saobraćaja za potrebe željeznice kupovalo ugljen samo od Pitomačko-črešnjevačkih ugljenokopa i od Mirne d.d. u Bregima, miješajući taj ugljen s boljim vrstama iz Bosne i Srbije prilikom upotrebe. Počeo se je novo uvoziti i ugljen iz inozemstva, te je i to djelovalo na redukciju postojećih podravskih i zagorskih ugljenokopa.

Velika svjetska kriza nije jako pogodila ove ugljenike jer je ugljen predstavljao naj-

jeftiniju energiju, te je eksploatacija kod nekih ugljenokopa čak povećana, ali im je zajednička karakteristika da rade samo onda kada imaju narudžbu i da je zbog toga radna snaga sezonska. Radnici-seljaci bili su plaćeni veoma slabo, te je njihova realna nadnica bila ispod egzistenčnog minimuma. Bijeda podravskih rudara dolazila je do izražaja prilikom štrajkova i tada se je govorilo o teškom položaju rudara. Rudnici — smješteni po obroncima Bilo-gore i Kalnika — bili su udaljeni od većih mjesta, te su i radnički funkcioneri sindikalnih organizacija rijetko zalazili k rudarima, koji su teško mogli izboriti svoja prava od vlasnika rudnika koji je nalazio podršku u upravnim i policijskim organima vlasti.

Historijat ugljenika na području koprivničke i đurđevačke Podravine nije istražen, te je ovo prvi pokušaj takve obrade. U radu su izostavljeni rudnici u Glogovcu, o kojima sam pisala u prošlom broju **Podravskog zbornika**.¹ Rudnici su obrađeni od jugozapada prema istoku.

2.

Rudnik u **Carevdaru** osnovalo je 1904. Križevačko-kloštarsko ugljenokopno udruženje d.d., ali je pravi vlasnik ovog rudnika bila koprivnička tvornica Danica. Rudnik se je izdavao u zakup i radio je prema narudžbama (tabela 1).

Tabela 1.

Produkcija ugljenika u Carevdaru 1919 .. 1938.*

Godina	Ugljen u tonama	Vrijednost ugljena
1919	3 367	—
1920	5 892	—
1921	5 307	—
1922	4 835	—
1923	5 350	—
1924	6 310	—
1925	5 800	—
1926	6 365	—
1927	5 981	—
1932	3 485	—
1934	3 343	426 052
1935	5 246	533 943
1937	7 421	766 818
1938	6 631	708 152

* Jozo Lakatoš, Industrija Hrvatske i Slavonije, Zagreb 1924, 37; Isti, Privredni almanah Jug. Lloyd, Zagreb 1929, IV — 24; AJ, 65, 652—1376—25.

Zbog svog nestalnog položaja zakupac je nastojao u najkraćem vremenu iskopati što više ugljena uz što manje proizvodne troškove, te iz 1927. imademo ovakav opis rada u rudniku: »Jedna partija od šest radnika iskopa mjesečno 250-300 hunti (vagončić od met. centi) ugljena. Od toga se odbija 20% na sitno i plaća se tri dinara po hunti uz odbitak za streljivo.«² Budući da se je radilo bez strojeva, rudari su obično zarađivali dnevno 18 do 20 dinara, pri čemu su namirnice morali nabavljati u zakupničkoj trgovini po visokim cijenama.

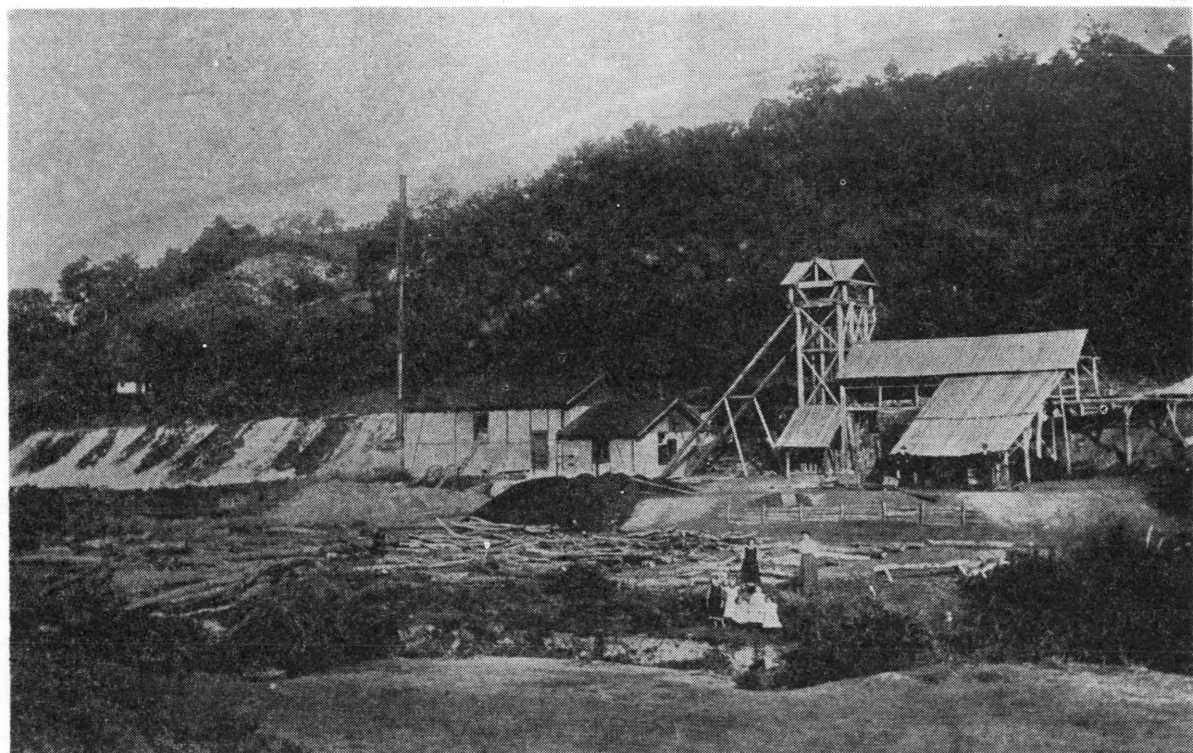
God. 1927. zakupnik rudnika bio je Mađar Otto Ohanek, koji se u najkraće vrijeme vrlo obogatio. Kako bi se oduprli poslodavčevoj eksploataciji, radnici su se počeli organizirati u Općem radničkom savezu, ali je Ohanek otpustio sve sindikalno organizirane rudare. Nemajući kuda, rudari Marijan Vičić i August Semlič došli su u Radničku komoru — kao ustanovu za zaštitu radnika — i zatražili humaniji postupak i pošteniju upravu rudnika. Intervencija upravitelja Okružne ekspoziture Radničke komore u Bjelovaru Mirka Petrinca i Ernesta Kašpara iz zagrebačke Radničke komore nisu bile uspješne, te je na sjednici Savjetodavnog odbora Radničke komore u Bjelovaru 9. X 1927. Petrinec izvjestio da se na tom rudniku »... dešavaju nevjerojatne stvari štetne po radništvo.«³ Iako nevoljko, i Rudarsko satništvo iz Zagreba kao rudarska

oblast izvršila je izvide početkom 1928. i posve zaštitilo poslodavca, opravdavajući sve njegove postupke. Kako bi se riješila buntovnih rudara »Danica« je 15. III 1928. prestala s vađenjem ugljena i otpustila svih 60 rudara, kupujući neko vrijeme ugljen od drugih ugljenika.⁴

God. 1930. zakupnik rudnika je češki rudarski stručnjak Većeslav Lemr. On povećava intenzitet iskapanja i povoljno posluje snabdjevajući ugljenom i banovinsko dobro Božnjakovinu. Niske nadnice ponovno su prisilile rudare na sindikalno organiziranje. Rudari su se organizirali u Hrvatskom radničkom savezu (dalje HRS) kao organizaciji Hrvatske seljačke stranke i početkom 1937. zatražili kolektivni ugovor i povišicu zarada. Uprava je odbila opravdane zahtjeve radnika, te je tako došlo do šestotjednog štrajka (od 2. 3. do 16. 4. 1937.) svih 65 rudara, nakon čega je sklopljen sporazum o radnim i plaćevnim uvjetima, povoljan za ranike.⁵ Kasnije je HRS uspio nekoliko puta povisiti zaradu rudara, a 1. VIII 1940. ovaj je rudnik bio uključen u kolektivni ugovor sklopljen za sve lignitske rudnike na području Banovine Hrvatske.

3.

Među najstarije rudnike ovog područja treba ubrojiti **Sokolsko-lepavinske rudnike**. Ovi su rudnici bili otvoreni 1871. radi snabdijevanja novo otvorene željeznice Zagreb — Budimpešta, i od 1874. do 1881. daju 26,9% cjelokupne produkcije ugljena na području Hrvatske i Slavonije (Tabela 2). U Sokolovcu je 1881. osnovano i prvo rudarsko osiguranje pod nazivom rudarska pomoćnica, iako su se međusobno rudari pomagali i ranije. Posebnom prugom rudnik **Lepavina** bio je 1877. spojen s 1 250 m udaljenom lepavinskom željezničkom stanicom, te je od tada znatno porasla eksploatacija i radilo se tokom cijele godine. God. 1881. Ugarsko-hrvatska rudarska udruga prodala je rudnik Štajersko-hrvatskoj rudarskoj udruzi, koja je 1877/78. imala i rudnik u Gotalovcu. Nadnice su se kretale od 40 do 200 forinti, a na rudniku je radilo i nekoliko žena.⁶

Rudnik ugljena u Žlebici kraj Koprivnice
— snimljeno 1908. godine

Tabela 2.

**Produkcija Sokolsko-lepavinskih ugljenika
1874—1881.**

Godina	Ugljen u tonama	Broj rudara
1874	280	9
1875	840	68
1876	336	26
1877	315	119 (radi se pruga)
1878	5 239	63
1879	3 000	230
1880	18 000	246
1881	15 210	186

Kasnije je ugljenik **Lepavina d. d.** vlasništvo Trgovačkog prometnog društva za ugalj Antun i Oto Švarc s dioničkom glavnicom od 2 500 000 kruna. Sudbina ovog ugljenika tipična je za male ugljenike koji poslije 1926. nisu dobivali narudžbe od državnih željeznica. Produkcija je veoma varirala, te je nestalnost zaposlenja, a isplata zarada bila neredovita (tabela 3).

Tabela 3.

**Produkcija ugljena u lepavinskom ugljenokopu
1919...1936.***

Godina	Ugljena u tonama	Broj radnika
1919	1 655	—
1920	1 553	—
1921	5 809	—
1922	10 109	150
1923	11 960	234
1924	8 238	165
1925	10 460	154
1926	8 117	102
1927	5 666	93
1932	9 965	139
1935	5 540	38
1936	9 161	56

* **Jozo Lakatoš**, Privredni almanah..., n. dj., IV-23-24; Rudarska i topionička statistika za 1936-37, 5859., i 1931-1932, 41.

Jednako je težak bio i položaj rudara. Neposredno poslije prvog svjetskog rata rudar Štefan Bosnar pritužio se Rudarskom satništvu u Zagreb radi »nepridržavanja zakona i nereda«. ⁷ Od 19—31. VII 1922. rudari su štrajkali radi neisplata zarada, ali je uprava usprkos HRS-u i 1923. našla načina da ošteti rudare prilikom isplata njihovih teško stečenih zarada. ⁸ Položaj rudara još se više pogoršao poslije 1926., kada su izostale državne porudžbine. Uslijed silne međusobne konkurencije radnika za zaposlenje nadnica rudara sve su više snižavane, te Josip Beker, funkcioner Općeg radničkog saveza, izvještava 20. VIII 1928. Radničku komoru u Zagrebu: »Zaista teže si životne prilike čovjek teško može zamisliti. Sreća je, da je vrlo malo, možda jedno desetak pravih rudara u tom ugljenokopu uposleno. Sve drugo je okolno siromašno seljaštvo koje zna raditi u rudnicima.« ⁹ Do otvorenog sukoba između radnika i uprave došlo je 1927. godine. Osamnaest rudara lepavinskog rudnika pritužilo se je 27. VII 1927. Okružnoj ekspozituri Radničke komore u Bjelovaru da već pola godine nisu primili plaću, i da se samo povremeno nekim radnicima, a uz asistenciju žandara, vrši isplata 30% zarade. Rudari su sve više dolazili u ovisnost o upravi rudnika jer su se zaduživali kod rudničkog konzuma, gdje su dizali namirnice po neobično visokim cijenama. Na molbu rudara mlinar Đuro Savatović, a uz pomoć nekog Popovića iz Bjelovara i ruda-

ra Franje Ranogajca (kandidati na socijalističkoj listi Maksimilijana Fišera prilikom parlamentarnih izbora) zatražio je od kotarskog poglavarstva u Koprivnici dozvolu za održavanje rudarske skupštine 17. VII 1927. Kotarski poglavar Josip Kovačić nije dao dozvolu, već je naložio žandarmerijskoj stani u Sokolovcu da ni pod kakvim uvjetom »ne smije dozvoliti uopšte nikakvu skupštinu niti drugi slični sastanak«. Posljedica toga je bila pritužba osamnaestorice rudara Radničkoj komori. Rudari kažu: »Ovom tužbom molimo gornji naslov da smjesta poduzme korake i da priteče u susret bijednom radništvu jer prijeti velika opasnost i veliko krvoproliće, jer nam je sve strpljenje nestalo. Spremni smo svako zločinstvo učiniti protiv samog vlasnika rudnika kao i ravnateljstva za naše žulje, jer se više ne može slušati jauk i zapomaganje naših žena i djece«. ¹⁰ Mirko Petrinc, koji je proveo izvide uvalio se u grdne neprilike potvrdivši navode rudara, jer je čitava akcija bila prikazana kao »...komunistička zavjera opasna po državu i poredak«, to je Petrinc bio nekoliko dana zatvoren i jedva se je opravdao. ¹¹ Traženju rudara nije nikada bilo udovoljeno, već su rudari sami uzeli pravdu u svoje ruke i isprebijali upravitelja. Naime, Radnička komora je žalbu rudara prosljedila Inspekciji rada, a ova je spis vratila komori uputivši je na Rudarsko satništvo, nadležno za rudarske sporove. U molbe Rudarskom satništvu Radnička komora je molila da se istraga skrene s političkog terena na ekonomski, kako bi rudari već jednom ostvarili svoja legitimna potraživanja. Međutim Rudarsko satništvo je odgovorilo da je rudnik pod stečajem i da je dr Ferić imenovan za sudskog sekvestra, te da nije u mogućnosti primijeniti § 206 Općeg rudarskog zakona iz 1854., jer da je Lepavina d. d. u likvidaciji. Likvidacija se je oteгла i rudnik radi i u drugoj polovini 1928., pri čemu se stanje nije nimalo poboljšalo u odnosu na prethodnu godinu, te da uprava i dalje sprečava sindikalno organiziranje radnika i izbor radničkih povjerenika. Josip Beker piše: »... u ovom ugljeniku postoji strašan nered i nepojmljivo izrabljivanje radnika«, ali je »svaki sindikalan rad uzaludan«, jer poduzeće »... vrlo teško kuburi radi slabe prodaje ugljena«. Broj rudara je smanjen od 90 na 50, te »... su rudari apa-

tični i prema izborima radničkih povjerenika i interesiraju se više za uposlenje nego li za uslove rada.«¹² Likvidacija je bila provedena, ali 1932. ugljenik opet radi i ima relativno velik broj zaposlenih. Ugljenik radi i u siječnju 1941., a rudari su tada organizirani u HRS-u, koji kolektivnim ugovorom uređuje platne i radne odnose rudara lignitskih ugljenokopa.¹³

4.

Na području Lepavine radio je još jedan rudnik. Rudnik **Donjara** bio je otvoren 1906. godine i bio je vlasništvo Josipa Pavišića iz Hvara, odnosno A. Landikušića i **Plamena** d. d., prema Jozi Lakatošu.¹⁴ Rudnik je imao malu proizvodnju i često je prekidao s radom, ali je radio ipak sve do u drugi svjetski rat (tabela 4).

Tabela 4.

Produkcija rudnika Donjare kod Lepavine
1925...1937.*

Godina	Ugalj u tonama	Broj radnika
1925	1 597	26
1926	4 484	43
1927	4 600	61
1932	520	24
1934	2 679	31
1935	1 961	26
1936	2 445	26
1937	1 372	20

* Jozo Lakatoš, Privredni almanah..., n. dj., IV-24; Rudarsko-topionička statistika 1931—1932, 41; AJ, 65, 652/1376-23.

Položaj rudara na ovom rudniku bio je težak, i 1923. rudari su tražili isplatu nadnica preko Rudarskog satništva.¹⁵

5.

U **Sokolovcu** je do 1875. radio rudnik Gvide Pongraca, poznatog hrvatskog industrijalca. Rudnik je bio malih kapaciteta i 1874. izvađeno je iz njega 224 tona ugljena, a 1875. godine 60.¹⁶

Pred drugi svjetski rat ovaj rudnik — ili rudnik u blizini — poznat je pod nazivom **Kamenik**, vlasništvo A. Bauma. I ovaj je rudnik bio malih proizvodnih kapaciteta.

Detalj iz pitomačko-črešnjevačkog rudnika tridesetih godina

Rudari su bili organizirani u HRS-u, i 17. I 1941. — nakon dugog otpora — uprava je morala potpisati jedinstveni kolektivni ugovor za lignitske ugljenike sklopljen još 1. VIII 1940. Po tom kolektivnom ugovoru 1. maj i dan Sv. Barbare bili su praznici. Ugovorom je utvrđen i redoslijed otpuštanja rudara s posla. Ova klauzula dovela je u veljači 1941. do intervencije Radničke komore iz Zagreba, jer je uprava otpustila nekoliko radnika stoga što se uslijed blata ugljen nije mogao izvoziti iz rudnika.¹⁷ Zanimljivo je da je radništvo ovog rudnika započelo kampanju protiv HRS-a, koji je bio režimski sindikat s veoma jakim pozicijama. U ožujku rudari su naime zatražili da se smijene funkcioneri HRS-a u rudniku kao osobe osuđivane i kažnjavane, i tražili da se postave neporočni ljudi.¹⁸

U Mučnoj Reki bila su nakon prvog svjetskog rata dva ugljenokopa. **Rudnik S. Gottsmanna** bio je neznatnih kapaciteta i nije preživio ugljenu krizu nakon 1926. Rudari ovog rudnika uključili su se 1920. u generalni štrajk rudara Hrvatske i Slavonije i štrajkali od 23. III do 5. IV 1920.¹⁹

Ugljenik beočinske tvornice cementa pod nazivom **Unija** bio je nešto veći, ali se i on gasi na početku velike svjetske krize (Tabela 5). Ugljenik je 1922. prekupila Croatia, tvornica portland cementa iz Zagreba.

Tabela 5.

**Produkcija ugljenika u Velikoj Mučnoj Reči
1919—1927.***

Godina	Ugljen u tonama	Broj radnika
1919	291	—
1920	1 848	—
1921	—	—
1922	3 666	29
1923	2 675	33
1924	1 896	19
1925	1 652	30
1926	653	14
1927	46	8

* J. Lakatoš, Privredni almanah . . . , n. dj., IV-24.

Zbog niskih akordnih stavaka rudari su štrajkali od 6—9. VII 1923. Štrajk nije uspio, jer je bio divlji i radnici nisu bili sindikalno organizirani. To se je odrazilo i na njihovim zaradama, koje su se kretale od 90—274 dinara tjedno.²⁰

7.

Ugljenokop **Žljebic** nalazio se je između Koprivnice i Mučne. Ovaj je rudnik poslovao od 1918. pod nazivom Compagnie internationale de mines et charbonnages,²¹ a nakon toga kao Hrvatska industrija ugljena d. d. u Koprivnici. Ugljenik je zastupao dr Lav Fischer. Iako je ugljen bio dobre kvalitete, već 1923. rad je obustavljen, a barake i alat rasprodani. Početkom 1920. rudari su štrajkali zbog loših radnih i plaćevnih uvjeta.²²

Tabela 6.

**Produkcija ugljenokopa Žljebic kod
Koprivnice**

Godina	Produkcija u tonama
1919	30
1920	551
1921	1 823
1922	1 547

* J. Lakatoš, Industrija Hrvatska, n. dj., 37.

8.

Krajem devetnaestog stoljeća otvorila je Imovna općina đurđevačka ugljenik **Jagnjedovac**, te iz tog rudnika dijelila deputate svojim pravotuziocima. Uslije loših saobraćajnih veza eksploatacija ovog ugljenika bila je minimalna.

Nakon prvog svjetskog rata grupa privatnika (Alfred Comisso iz Sokolovca, T. Kralj i inž. Grahor) nastavila je eksploataciju ovog rudnika pod nazivom Ugljenokopno-industrijsko d. d. Jagnjedovac, te se ugljen prodavao u Koprivnici kod trgovca Mihovila Tomca.²³ Za lokalne potrebe rudnik je bio u upotrebi sve do kraja drugog svjetskog rata. G. 1940. radništvo je vodilo spor radi isplate skuparinskog doplatka, koji je naredbom bana bio povišen za 18% za sve rudnike.²⁴

9.

Među veće, a i najstarije rudnike u okolini Koprivnice treba ubrojiti rudnik **Nikole Crnkovića u Podravskoj Subotici** kod Rasinja. Dozvola za eksploataciju rudnih polja Ludmila, Gizela i Hilfsstollen dana je od Rudarskog satništva u Zagrebu pod br. 28009/11. XI 1891., ali se ugljen počeo vaditi u većim količinama tek 1898. godine. Za razliku od drugih rudnika između Koprivnice i Križevaca ovaj je rudnik imao strojeve, te je parni lokomobil od 35 KS služio za isisavanje vode iz rovova i izvlačenje vagoneta s ugljenom.²⁵ Produkcija i broj zaposlenik veoma su varirali (tabela 7).

Tabela 7.

Produkcija ugljena na rudniku Crnković u Podravskoj Subotici 1913...1936.*

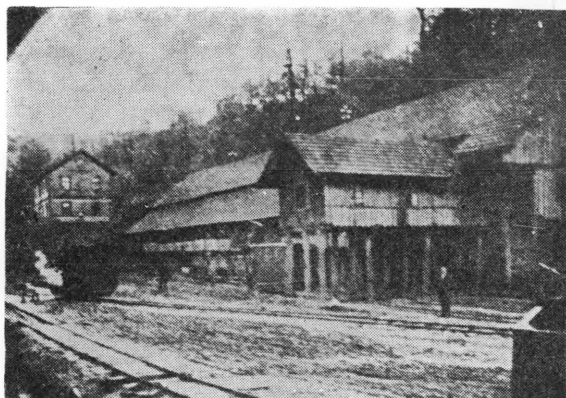
Godina	Ugljen u tonama	Broj rudara
1913	2 000	—
1917	4 493	—
1919	3 651	—
1920	4 162	—
1921	4 479	—
1922	5 012	50
1923	5 539	55
1924	5 190	62
1925	4 844	63
1926	4 421	57
1927	3 487	43
1930	3 748	—
1932	697	10
1935	2 000	20
1936	4 300	33

* J. Lakatoš, Industrija Hrvatske i Slavonije, n. dj., 34, Isti, Priv. almanah..., n. dj., IV-23, D. Feletar, n. dj., 215., Rudarska i topionička statistika za 1931—32, 41.

Poslije prvog svjetskog rata vlasnik je bio koprivnički odvjetnik dr Ladislav Crnić. On je dao rudnik u zakup Josipu Prvčiću i Oskaru Sonnenscheinu, koji nisu isplaćivali radnike, te je dugovanje rudarima morao podmiriti vlasnik.²⁶ God 1935. rudnik drži u zakupu Večeslav Lemer, ali je produkcija prepolovljena u odnosu na period velike svjetske krize. Te je godine i voda zalila jedan rov. Iz dopisa armijskog generala IV armijske oblasti 3. V 1938. vidi se da je rudnik prestao s eksploatacijom.

Ali na rovu zvanom Banjkovica, čiji je vlasnik bila Marija pl. Crnković, zakupnik Koloman Spigel završio je početkom 1937. istražne radove i otpočeo produkciju, no rudari su odmah na početku rada zatražili sklapanje kolektivnog ugovora.²⁷

U **Podravskoj Subotici** je registriran još jedan ugljenik o kojem znademo veoma malo. Martin Dlaka i Jakob Sabolović započeli su 1. VII 1926. kod trgovca Morica Blauhorna u Koprivnici prodavati ugljen iz svog ugljenika.²⁸ U proljeće 1928. 41 rudar i dva namještenika ovog rudnika izabrali su svoje radničke povjerenike, a isti je postupak obnovljen i početkom 1937., kada je ugljenik vlasništvo Morica Blauhorna.²⁹ Produkcija ovog ugljenika nam je nepoznata. Znademo samo da je 1932. godine 56 rudara iskopalo 3 278 tona ugljena, a 1935. godine 28 rudara 1 704 tonu.³⁰

Separacija pitomačko-črešnjevačkih rudnika u Pitomači

U **Koledincima** kod Rasinje radio je u 1940. rudnik **Lemeš**, čiji je vlasnik Ivan Joža napustio rudnik ne isplativši svoje radnike.³¹ Ugljenik očito nije bio rentabilan.

10.

Rudnici u **Glogovcu** kod Bregi opisani su u posebnom radu. Uslijed pomanjkanja prostora ne mogu iznijeti neke nove elemente relevantne za ove ugljenike.

Za rudnik **Bilo** kod Novigrada znade se samo da je bio rudnik Imovne općine Đurđevačke.³²

Nešto više činjenica imademo za rudnik **Javorovac** kod Novigrada. Ovaj je rudnik bio vlasništvo dra M. Hajdića i I. Collenza, ali ga je kasnije kupilo Ugljenokopno d. d. Mirna iz Zagreba, koje je bilo i vlasnik rudnika u Glogovcu. Ugljenik je bio malog kapaciteta (tabela 8) i radio je uglavnom za lokalne potrebe, da bi u većem obimu bio aktiviran za vrijeme drugog svjetskog rata.

Tabela 8.

Produkcija rudnika Javorovac kod Novigrada Podravskog*

Godina	Ugljen u tonama
1920	117
1921	1 224
1922	2 542
1923	1 406
1924	1 770
1925	1 389
1926	85

* J. Lakatoš, Privredni almanah..., n. dj., IV-24; Isti, Industrija Hrvatske i Slavonije, n. dj., 35.

12.

Za rudnike **Kozarevac** i **Petrov dol** kod Draganca u općini Đurđevac nema podataka.³³

13.

Najveći rudnici đurđevačke Podravine bili su **Pitomačko-črešnjevački ugljenici** d. d., kojih je rad dozvoljen od Kr. rudarskog satništva u Zagrebu pod br. 53360/1904.³⁴ Poduzeće je nastalo integracijom nekoliko starijih rudnika na obroncima Bilo-gore. Ovu je akciju proveo Vilim Singer, koji je od 1897. bio vlasnik rudnika u Trojstvu, i koji se je ranije bavio istraživanjem nafte u Međimurju. U početku je sjedište rudnika bilo u Bjelovaru, a 16. V 1918., na osnovu Pravila, sjedište je preneseno u Zagreb. Iako registrirani kao akcionarsko društvo, ovi su ugljenici bili obiteljsko poduzeće Singer. Lavoslav Singer, predsjednik društva, sa Slavkom Singerom, ravnateljem Jugoslavenskog kreditnog zavoda u Beogradu, Albertom Singerom, prokuristom ugljenika i Dragutinom Singerom, prokuristom Prve hrvatske štedionice u Zagrebu, držali su uvijek više od polovine dionica, te su tako imali odlučnu riječ u upravnom odboru.³⁵

Usljed velike potrebe za ugljenom nakon završetka prvog svjetskog rata ugljenik se brzo razvijao i od 2 000 000 kruna dionički kapital je već 24. III 1927. narastao na 6 000 000 dinara. Poduzeće je posjedovalo 198 rovnih prava i 14 rudnih polja. Ugljenik je bio moderan i elektrificiran, a pogonska snaga iznosila je oko 200 KS (1934. imao je jedan parni ležeći stabilni stroj od 140 KS i nekoliko manjih strojeva, te dvije parne lokomotive). Uskotračnom prugom rudnik Črešnjevica bio je vezan sa 14 km udaljenom stanicom Pitomača. U rudniku je nalazilo zaposlenje oko 250 radnika, koji su radili u tri smjene. Za stanovanje rudara rudnik je imao dvije kolonije (4 zgrade sa 16 stanova u Novoj, te 10 zgrada sa 45 stanova u Staroj koloniji), ali je većinu radnika sačinjavalo seljaštvo okolnih sela.

Produkcija ovog velikog ugljenokopa veoma je varirala, ali je rijetko koje godine bila ispod 20 000 tona. Najveću prodaju rudnik ima uoči drugog svjetskog rata kada

je došlo do zabrane uvoza jeftinijih ugljena iz inozemstva, a najnižu 1923. godine, kada je kriza kredita uzdrmala poslovanje mnogih tvornica. Uprava rudnika je uspješno prebrodila ovu krizu, zahvaljujući vjerojatno zalaganju dioničara i njihovim vezama s Ministarstvom saobraćaja u Beogradu.³⁶ U upravnom odboru nalazio se i Jaromir Dubskey, ovlašteni građevinski inženjer iz Zagreba i vlasnik šljunčare Botovo, koji je preko svojih veza u gradskoj zagrebačkoj općini potaknuo Električnu centralu da svake godine naručuje nekoliko tisuća tona ugljena iz ovog rudnika.

Iz tabele 9. vidi se da je gotovo tri četvrtine produkcije ovog ugljenika, a i više kupovala željeznica i gradska poduzeća.

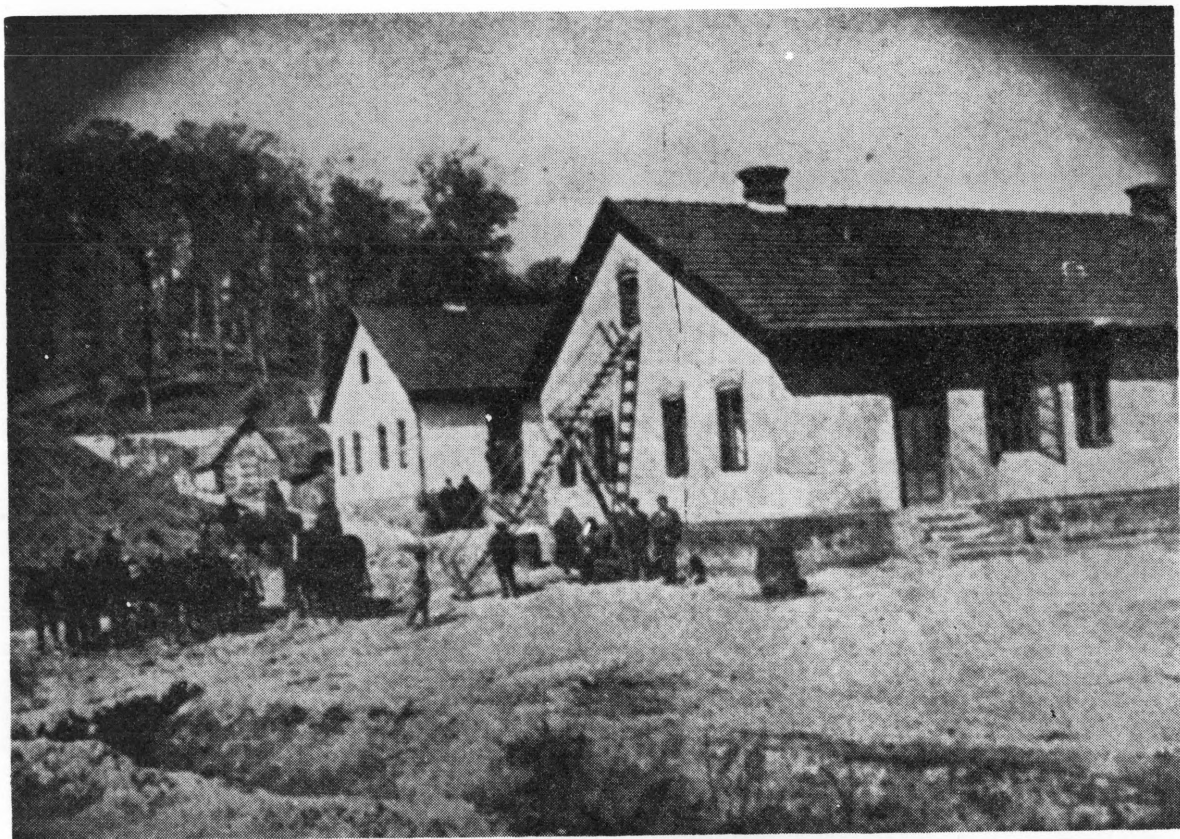
Tabela 9.

Prikaz godišnje eksploatacije i prodaje državnim i samoupravnim ustanovama te broj radnika u Pitomačko-črešnjevečkim ugljenicima od 1919...1938 godine.*

Godina	Iskopani ugljen u tonama	Ugljen prodan državi i općinama u tonama	Broj rudara
1919	23 404	2 440	—
1920	25 940	4 729	—
1921	26 140	6 231	234
1922	22 958	5 910	250
1923	16 684	6 758	270
1924	23 128	11 465	279
1925	25 668	14 767	310
1926	23 024	16 105	237
1927	22 533	12 557	210
1928	?	21 300	?
1929	?	23 901	?
1930	?	21 000	?
1931	?	18 160	?
1932	31 955	18 830	248
1933	?	17 595	?
1934	27 834	17 671	247
1935	29 574	18 000	282
1936	26 481	14 877	207
1937	18 754	19 800	241
1938	28 996	19 650	242

* J. Lakatoš, Privredni almanah..., n. dj., IV-23, AJ, 65, 653-1377-45; Rudarska i topionička statistika za 1931—32, 1935 i 1936, 37.

Od 1931. godine državne su nabavke nešto reducirane, te se to odrazilo na poslovanju rudnika, utoliko više što su 1932. cijene ugljenu snižene i ostale su tako sve do 1938. usprkos tome što je poslije 1935. radništvo zahtijevalo povišenje nadnica putem štrajkova. G. 1937. ugljeno je tržište bilo toliko demoralizirano, da se čak pomišljalo

Radnička kolonija pitomačko-črešnjevačkog rudnika

na likvidaciju ugljenokopa. Odlukom Ministarskog savjeta da se od Pitomačko-črešnjevačkih ugljenokopa ima za potrebe željeznica kupiti 19 800 tona ugljena, ugljenik je bio spašen, te je 1938. bila povoljna godina, da bi 1939. narudžbe ponovno bile smanjene.

Velike oscilacije u narudžbama onemogućavale su svako plansko iskapanje i investiranje. U međuratnom razdoblju uglavnom se eksploatirao Salamonov rov i rov Babičanka, koja je u veljači 1935. nešto proširena, ali je 1938. u taj rov provalila voda. Usprkos takvoj slici dioničari su ostvarivali eksploatacijom ovog rudnika lijepe prihode. Vrijednost godišnje prodaje ugljena varirala je od dva i pol do tri milijuna dinara, a zbog niskih nadnica bili su mali i proizvodni troškovi, a dividende visoke. Godišnje se je prometnula polovina cjelokup-

nog kapitala ovog rudnika, jer je prema procjeni 1933. u zgrade bilo uloženo 966 510 dinara, u strojeve 2 224 946, a u rudna polja i u istraživanja 4 112 768 dinara.³⁷

Da li su radni uslovi i položaj radnika na ovom velikom rudniku bili bolji nego drugdje? Ne!

Za vrijeme prvog svjetskog rata produkcija je bila udvostručena u odnosu na prijeratni period, ali su rudari bili povojničeni, a sindikalni rad je bio zabranjen. God. 1917. dopušteno je sindikalno organiziranje radnika, i nastojanjem Općeg radničkog saveza 7. XI 1918. sklopljeno je utanačenje između Zemaljskog saveza hrvatsko-slavonskih industrijalaca i rudara sjevernohrvatskih rudnika, kojim su se regulirale zarade. No rudari su se sve više revolucionirali i Narodno vijeće — u skladu sa svojom umirujućom funkcijom — poslalo je Ivanu Rappu,

zapovjedniku ugljenokopa Pitomača, jednog podčasnika i šest vojnika za čuvanje rudnika.³⁸ Ipak u veljači 1919. rudari štrajkuju i 17. II 1919. rudarima je obećano 8-satno radno vrijeme i povišenje zarada. Po sporazumu 22. II 1919. Lavoslav Singer obećao je nadničarima 10—14 kruna na dan, a zatlijama 14, dok su kopači po sporazumu od 3. V 1919. dobili 24 kruna dnevno. Zbog neprestanog rasta cijena sve do kraja 1922. postignuti sporazumi brzo su gubili na vrijednosti i radništvo se je neprekidno moralo boriti za reviziju postignutih sporazuma, te je zamoreno — osobito nakon zabrane rada Komunističkoj partiji — pomalo i napuštalo klasnu borbu. Udaljenost Pitomače, odnosno Črešnjevica od velikih radničkih centara još je više ubrzala ovaj proces. Zadnji pozitivni sporazum sklopilo je Centralno radničko sindikalno vijeće 23. X 1920. za sve sjevernohrvatske rudnike.³⁹ U 1921. godini plima radničkih pokreta je već prošla i polovinom 1921. rudari u Črešnjevici morali su pristati na snižavanje zarada od 12 % jer je ukinuta aprovizacija, a nadnica od 58 dinara za kopače nije bila adekvatna ranijim novčanim i naturalnim primanjima.⁴⁰ Radnici su pokušali provesti generalni štrajk, ali je on Uredbom o postupanju u slučajevima nereda, štrajkova i pobuna na rudnicima (Službene novine, 29. XI 1920.) bio faktički onemogućen, te rudari Pitomače 1923. nemaju ni sindikalnu organizaciju i izolirani su od klasne i sindikalne borbe rudara velikih rudnika u Hrvatskom zagorju, gdje se ove borbe nastavljaaju.⁴¹

1928. god. rudari Pitomačko-črešnjevačkih ugljenokopa imaju ipak svoju sindikalnu organizaciju. U travnju 1928. Opći radnički savez pomaže izbor radničkih povjerenika (Jakob Benedikt, Ivan Vodopivec, Stjepan Gorenjak, Mato Mrak i Ivan Bukovac), a onda se vodi ogorčena borba za redovitu isplatu rudarskih zarada, i funkcioner saveza Josip Beker iz Zagreba intervenira kod uprave. Rudari se sastaju, ali pokušaji radnika za veću aktivnost ometani su od strane upravnih organa, koji za svaki sastanak rudara naplaćuju troškove putovanja i dnevnice za svog izaslanika. U Velikoj Črešnjevici rudari su uoči velike svjetske krize imali i svoju čitaonicu i bili preplaćeni na nekoliko novina.⁴²

Nakon ovog kratkog poboljšanja radni su se uvjeti naglo pogoršali iako još diktatura nije bila proglašena. Od 1. I 1929. uveden je nedjeljni rad kao obaveza bez ikakve nadoplate, iako je ista bila propisana Zakonom. Do 12. travnja radilo se svaki dan deset sati, a rudari koji su se protivili ovakvom radu bili su otpušteni.⁴³ Jedno vrijeme bio je zabranjen i rad podružnice Općeg radničkog saveza, iako je ovaj savez kao sastavni dio reformističkih URSSJ-ovih sindikata bio dozvoljen.⁴⁴ Kako bi što više uštedjela, uprava rudnika zatvara i osnovnu školu u Črešnjevici, koju je do tada uzdržavala. Na intervenciju Vilima Harmine, predsjednika Radničke komore i vođe Općeg radničkog saveza, Singer je obećao dati zgradu i stan za učitelja i za školu pod uvjetom da država preuzme plaćanje učitelja.⁴⁵

Pritisak na radnike, započeo 1929., nastavlja se i u 1930. godini. Kratkotrajan štrajk tri stotine rudara zbog otpuštanja trideset rudara bio je ugušen od policije koja je zatvorila najbuntovnije radnike i povelala protiv istih postupak.⁴⁶ Ovaj pokušaj radnika treba ubrojiti u malobrojne štrajkove koji su vođeni za vrijeme šestojanuarske diktature, gdje je rizik zbog klasne borbe bio ogroman.

Po onoj staroj poslovice »Što pritisneš jače, to jače skače«, kojom se koristio poznati komunista Ivan Krpdelj, i rudari u Črešnjevici ubrzo su shvatili da im snaga leži u udruživanju. Već 22. V 1931. URSSJ-ovi sindikati proveli su izbore radničkih povjerenika, te su izabrani Franjo Ranogajec, Ivan Vodopivec, Ivan Šoštarić, Mato Slavojević, Petar Peterfi i Josip Svedružić, i već u 1936. godini nakon štrajka zarade rudara povišene su za 5%. Franju Ranogajca nalazimo na listi radničkih povjerenika i 30. I 1937., neposredno nakon štrajka kojim su zarade opet bile povišene.⁴⁷

Na prijelazu iz 1936. u 1937. godinu dominantne pozicije među radništvom preuzima HRS, koji u početku vodi žestoke akcije za poboljšanje rudarskih zarada. Na sastanku u Grabrovnici 31. X 1937. odlučeno je zatražiti reviziju postojećeg kolektivnog ugovora, a svi govornici (Stjepan Burek, Josip Mrak, Tomo Šćavničar i Franjo Garić iz Zagreba) naglašavali su suradnju seljaka i radnika.⁴⁸ U 1938. godini nastoja-

njem HRS-a rudari su dobili povišicu od 7—12%. Poslije HRS vodi zajedničke akcije za sve lignitske ugljenokope Banovine Hrvatske istovremeno, te je sporazumom 1. VIII 1940. nadnica kopača povišena od 29 na 34 dinara, s time da na zaradi u akordu učestvuju potkopači sa 85% zarade kopača, vozači I kategorije sa 75%, vozači II kategorije sa 70%, trebići sa 62%, dok su vanjskim i šumskim radnicima zarade također povišene za 10%.⁴⁹

14.

Zaključak ovom radu je suvišan. Izneseni materijali govore sami za sebe o izvanredno teškoj borbi i životu rudara kopirničke i đurđevačke Podravine. A brojnost ugljenika na ovom području potvrđuju mišljenja Dragutina Feletara da se eksploatacija prirodnih bogatstava ovog dijela Podravine temeljila na eksploataciji ugljena.⁵⁰ Ovi ugljenici su ujedno osiguravali osnovnu energetske sirovinu za industriju i saobraćaj, te je vrijedno ne zaboraviti rad rudara kojima je pod zemljom prijetila smrtna opasnost i koji su za izvanredno naporni rad dobivali izvanredno malu nadnicu. Da nisu bili i seljaci rudari, ne bi mogli raditi za tako malu nadnicu.

BILJEŠKE

¹ Mira Kolar Dimitrijević, Runici ugljena u Glogovcu do 1941. godine, *Podravski zbornik 1977.*, 30—38.

² Arhiv Instituta za historiju radničkog pokreta (dalje: AIHRPW), Radnička komora (dalje: RK), 13(1-6756)9. 9. 1927. i 47(3-6680) 9. 9. 1927. Arhiv Jugoslavije (dalje: AJ), Ministarstvo trgovine i industrije (dalje: 65), 625-1376-25. Vidi i M. Kolar Dimitrijević, Iz historije Bilogorskih ugljenokopa, *Glas Podravine*, 25. 7. i 5. 8. 1967.

³ AIHRPH, RK, 65/1 — zapisnik.

⁴ AIHRPH, RK, 76 (4-5830) 24. VII 1928. — izvode je obavio rudarski satnik Raukar.

⁵ AIHRPH, zbirka štrajkovi (dalje: V), 3/101-2741 — izvještaj sreskog načelnika u Križevcima Banskoj upravi u Zagreb, AIHRPH, zbirka »Politička situacija«, kut. 61; Hrvatski radnik, 1. 6. 1937. Štrajk su vodili Mijo Antolić iz Kostadinovca, Stjepan Beljak i Vid Ivanković.

⁶ Fran Vrbanić, Rudarska produkcija u Hrvatskoj i Slavoniji 1874—1881, Zagreb 1883, 32, 40, 49, 71, 74, 90—91.

⁷ Arhiv Hrvatske (dalje: AH), Rudarsko satništvo (dalje: RS), 298-2334/1921.

⁸ AH, RS-1-31 pov 1923; RS 315-3289/1922. i RS 335-5567/1923.

⁹ AIHRPH, RK, 77/3-6458/ 21. 8. 1928.

¹⁰ AIHRPH, RK, 49/2-8897/ 28. XI 1927.

¹¹ AIHRPH, RK, 47/1-6011/ 9. 8. 1927. i 6199/9. 8. 1927, te 49/2-8897 (23. XI 1927. U Lepavini je prilikom izbora 1827. palo 26 glasova za komuniste.

¹² AIHRPH, RK, 48/3-7814/ 25. X 27. i 49/3-9032/ 5. XII 27. i 72/3-1812/ 5. 3. 27. i 76/3-5658/16. 7. 28. i 77/3-6458/ 21. 8. 28.

¹³ Dragutin Feletar, Podravina, Koprivnica 1973, 214; AIHRPH, RK, 623/4-747/20. 1. 1941.

¹⁴ AH, RS, 335-5567/15. XII 23; AJ, 65, 652/1376-23; D. Feletar, n. dj. 214.

¹⁵ AH, RS, 335-5567/15. XII 1923.

¹⁶ F. Vrbanić, n. dj., 40.

¹⁷ AIHRPH, RK, 623/3-747/20. 1. 41. i 628/3-2082/25. 2. 41.

¹⁸ AIHRPH, RK, 629/1-2261/3. 3. 41.

¹⁹ AH, RS, 288-1268/1920.

²⁰ AH, RS, 329-3106/23 i 3216/23, te 335-5749/23.

²¹ U Arhivu Hrvatske sačuvana je pomoćna knjiga bratinske blagajne rudara ovog rudnika s popisom imena i prezimena. Prema prezimenima vidi se da je bilo dosta doseljnika (Sušanji, itd.). /AH, RS, knj. 148.

²² AH, RS, 287-240/19. 1. 20.

²³ Podravski glasnik, 29. X 22; Koprivničke novine, 23. 11. 24; AH, RS-1-31 pov 1823; AJ, 65, 652-1376-33.

²⁴ AIHRPH, RK, 77/3-6548/21. 8. 28. — izvještaj J. Bekera; 600/4-12614/29. 11. 40; Hrvatski radnik, 24. X 40.

²⁵ AJ, 65, 652-1376-291.

²⁶ AH, RS, 335-5567/1923.

²⁷ AIHRPH, V-3/97-2741/1937.

²⁸ Koprivničke novine, 20. 6. 1926.

²⁹ AIHRPH, RK, 74/2-3319/19. 4. 28. i 471/3-4059/28. 4. 37. Predsjednik Izbornog odbora 1928. bio je Anton Felečak, a 1937. Đuro Gazivoda.

³⁰ Rudarska i topionička statistika za 1931—32, 41. i Statistika za 1835, 58.

³¹ AIHRPH, RK, 601/1-13060/10. 12. 40.

³² AJ, 65, 652-1376-33.

³³ AJ, 65, 652-1376-33 i D. Feletar, n. dj., 215.

³⁴ AJ, 65, 653/1377-45.

³⁵ AH, Dionička društva, kut. 24-207.

³⁶ U upravnom odboru bio je Aleksandar M. Josifović, vicedirektor u Jugoslavenskom kreditnom zavodu a. d. u Beogradu, industrijalci Mint iz Beograda, Velimir Dimitrijević, pukovnik i agrarni povjerenik.

³⁷ AJ, 54, 653-1377-45.

³⁸ AH, Narodno vjeće, 18-427.

³⁹ Radnički glasnik, 20. 2. 19. i svibanj 1919. i 5.3. 1922.; Sporazum 1919. potpisali su Josip Soš, Andreas Strutzel, Luka Osmak i Janko Klasić (AH, RS, 288-1057/1920 i 293-3340/1920)

⁴⁰ Riječ, 29. IV 1921, AIHRPH, V — 1921.

⁴¹ AH, RS-1-31 pov. 1923.

⁴² AIHRPH, RK, 73/4-2896/19. 4. 28, 74/2-3375/21. 4. 28, 78/1-6772/3. 9. 28. i 78/2-7243/19. 9. 28.

⁴³ Uprava rudnika je ovakav izvanredan napor opravdala hitnom narudžbom Ministarstva saobraćaja (AIHRPH, RK, 101/1-25/2 .1. 29, 102/1-1087/8. 2. 29, 104/1-2131/22. 3. 29 i 104/3-2585/12. 4. 29).

⁴⁴ Ivan Bukovac i Martin Furman požalili su se Radničkoj komori u Zagrebu radi zapljene arhive i terora nad radnicima. Oba su rudara bila otpuštena (AIHRPH, RK, 101/3-608/22. 1. 29. i 109/4-6852/15. 10. 29).

⁴⁵ AIHRPH, RK, 106/3-4636/10. 7. 29.

⁴⁶ AIHRPH, V-2/66-835/7. 9. 30.

⁴⁷ AIHRPH, RK, 177/3-7852/13. X 31 i 486/2-11597 (544/15. 1. 37).

⁴⁸ Ovu misao potencirao je Mihovil Pavlek Miškina na rudarskoj skupštini u Koprivnici 24. IV 1938. (AH, Savska banovina, 1702 pov. II DZ 13290/1938). AH, Savska banovina, 1672- pov. II DZ 31882/1937 i Hrvatski radnik, 30. 1. 38. i 26. 1. 39.

⁴⁹ AIHRPH, RK, 623/4-747/20. 1. 41.

⁵⁰ D. Feletar, n. dj., 164.